

espanyols, ans al contrari. La pregunta és quin paper tindrien uns hipotètics tribunals catalans sobirans en la protecció del castellà. Llegint el capítol de Bèlgica es fa inevitable pensar en el règim lingüístic d'un possible estat català independent. Catalunya seria com Brussel·les i hi hauria una doble oficialitat català-castellà amb garanties de protecció de la llengua minoritària? O seria com la regió de Flandes, tindria el català com a única llengua oficial i a tot estirar contindria alguns municipis amb "facilitats" per als residents de llengua castellana? En qualsevol dels dos escenaris, com es regularia l'ensenyament des del punt de vista lingüístic? Es mantindria el criteri que totes les escoles tinguin el català com a llengua vehicular? S'optaria pel separatisme lingüístic com a Bèlgica, el Canadà, el Tirol del Sud o (fins on es pot) Moldàvia? Si fos així, seria un separatisme de lliure elecció com a Brussel·les o no electiu com al Tirol del Sud?

Però deixem estar ara les especulacions. *Garantia dels drets lingüístics* és una obra meritòria que ens informa adequadament de com es garanteix la diversitat lingüística en un seguit de casos pertinents. Amb una selecció de casos més meditada, un esquema d'abordatge comú per a totes les contribucions i més implicació de l'editora a l'hora de relacionar els casos s'hauria pogut passar de l'aplec una mica miscel·lani de comunicacions més típic dels congressos a una monografia ben aconseguida.

Albert BRANCHADELL
Universitat Autònoma de Barcelona

PUJADES, Joan (ed.) (2015): *Epistolari Albert Manent & Vicenç Riera Llorca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Ajuntament de Barcelona, 272 p.

El gènere epistolar és una peça clau per a la reconstrucció de la història d'un país: de la història política, social, cultural i literària. Per a la reconstrucció, també, dels ambients privats, de les maneres de la intimitat (de les afinitats electives, de la «cordialitat intel·lectual» per exemple), per al coneixement de l'evolució de les mentalitats i de les formes de vida. Una societat que no s'ha comunicat de forma escrita, o de la qual no ens han pervingut les lletres, ens és molt més impenetrable, perquè la carta escrita (i enviada, d'impossible modificació) captura i fixa el moment, el dia i l'hora com no poden fer-ho els llibres de memòries, que en donen més aviat el perfum en interposar a l'experiència temps i record; i com no ho fan tampoc, o d'una altra manera, els dietaris, més orientats a l'examen de l'experiència que a la seva comunicació, encara que teòricament permetin, i no ho fan sempre, determinats i molt valuosos afloraments d'intimitat.

En aquest país hem tingut, des d'èpoques remotes, des d'Estefania de Requesens, molt bons escriptors de cartes, alguns d'excel·lents, i la publicació d'epistolaris (constant, sostinguda, esforçada, contra les lleis del mercat) és de les coses que ens permet pensar que comptem amb un sistema literari; relatiu: Joaquim Molas deia que els exemplars venuts del molt important epistolari de Carles Riba no ens deixa en gaire bon lloc. Però l'esforç d'edició paga la pena perquè, a més, incideix en molts àmbits: l'ús dels epistolaris (i no només dels que afecten els polítics) que acostumen a fer els bons historiadors és una pràctica exemplar, i compensa potser la desatenció incomprensible que el gènere pateix en d'altres disciplines.

Albert Manent n'era conscient, en la seva faceta d'historiador de la cultura i des de sempre (excepcionalment conscient per l'època, diríem), de la importància d'uns gèneres que durant molts anys no van semblar, entre nosaltres, prioritaris. Que recomanés a alguns escriptors (entre ells al seu interlocutor en aquest epistolari) que prioritzessin l'escriptura de llibres de records, de reportatges, de memòries i biografies a la novel·la és molt significatiu. I en absolut té a veure amb un menyspreu per allò «literari». Ben al contrari, Manent és conscient que aquests gèneres són literaris en mans dels escriptors i que, entre ells, les cartes constitueixen material de primer ordre. Material molt delicat, per diverses raons que afecten la intimitat dels corresponents i per les circumstàncies que el fan especialment fungible (el fet de la conservació, en alguns casos escrupolosa, ens hauria d'indicar alguna cosa, també, sobre un principi de privacitat que no és ni molt menys axiomàtic). El cas és que Manent va dedicar molts esforços a reu-

nir, per exemple, l'epistolari de Josep Carner amb molts diversos corresponents; i va ser, ell mateix, especialment a causa de la seva faceta d'incansable activista cultural, un escriptor de cartes profús.

Per la seva banda, Vicenç Riera Llorca, exiliat des del 1939, resident a Mèxic gairebé tres dècades (retornà, ja jubilat, pel setembre de 1969), és un corresponent excepcional per a algú «de l'interior». Manent el considerava el cronista més important de l'exili, per la seva activitat capdavantera en molts projectes d'àmbit cultural (i especialment a *La Nostra Revista*, *Pont Blau* i *Xaloc*) i pel conjunt d'obra literària, periodística i crítica; per això, per exemple, va prologar-li l'aplec *Cròniques americanes*. Però la relació, personal i epistolar, va continuar un cop instal·lat Riera a Pineda de Mar, dedicat al seu projecte narratiu balzaquí, que Manent en deia els «episodis nacionals».

Altrament, Riera també ha posat en relleu la importància del gènere. Al llibre de retrats literaris *Nou obstinats* (Selecta, 1971, p. 54) s'afirma que «si es fes un bon escorcoll resultaria que, en certs aspectes, la millor literatura que s'ha produït a l'exili és epistolar». Les paraules són del «retrat» Domènec Guansé, que cita una rastellera de noms d'autors de «cartes interesantíssimes» i afegeix que «en la darrera època un corresponent inesperat i eficaç va ser Albert Manent»; per acabar instant Riera a la publicació: «Fes constar això, que penso que seria interessant de publicar les cartes encreuades entre els exiliats.»

Un colla de raons i voluntats convergeixen, doncs, en la necessitat i l'oportunitat d'aquest epistolari, a càrrec de Joan Pujades, que ja havia editat l'any 1993 (amb Josep Ferrer i Costa, que aquí s'encarrega del pròleg) la ben oportuna correspondència de Riera amb Joan Fuster. El volum, amb edició, prefaci i notes de Pujades, i un pròleg ben informat de Josep Ferrer, que estableix de forma molt eficaç el marc de tot el contingut, conté l'epistolari, noranta-set cartes, escrites entre el 1953 i el 1989, i un *Annex* molt interessant d'articles vinculats a la correspondència. La temàtica abraça una gran varietat de qüestions d'organització cultural (sobre plataformes de l'exili i de l'interior); d'edicions i premis literaris; de comunicació entre nuclis distants geogràficament i sobre aquells que la feien possible (la mort prematura de Rafael Tasis percebuda com una catàstrofe); de problemes de finançament (benemèrit Dalmau Costa!). I reflexions o comentaris estrictament literaris. Com passa en molts reculls d'aquest període, el conjunt esdevé una espècie d'antologia sobre les formes de comunicació i de supervivència cultural; i de la seva evolució al llarg dels anys. N'indicaré algunes.

Entre les més vistents: l'obsessió (en l'alt sentit del terme) de Manent per deixar fixats els detalls de la història cultural del país, la de dintre i la de fora, abans no es perdi. Això es percep, per exemple, quan l'interlocutor és a Mèxic, en l'encàrrec a Riera d'informacions entorn de les activitats americanes de Josep Carner (versemblantment per al llibre sobre Carner i el noucentisme). O bé sobre molts pseudònims que encara no ha pogut esbrinar a qui corresponen («Anys a venir conèixer qui s'amagava —degut a les circumstàncies— darrera aquests pseudònims serà una informació preciosa», escriu el 26-XII-66). I principalment, en la demanda constant de notícies precises sobre llibres, autors, editorials, revistes de l'exili (l'encomiable mania, providencial per als estudiosos que hem vingut darrere, del col·leccionista a qui li falta un número d'un full menor publicat en una remota població colombiana); de tota mena d'informacions d'utilitat per a la monografia, encara de referència, *La literatura catalana a l'exili* (1976; 1989), que Manent dedicaria al «cònsol de la diàspora» Rafael Tasis, mort prematurament l'any 1966, com a homenatge a l'home que havia estat una baula en molts sentits:

Per a nosaltres, la generació que va sortir literàriament entre el 1950 i el 1956 —si fa no fa— en Tasis era l'enllaç amb les altres generacions, com ho havia estat en Riba, però ell sobretot amb el món de l'exili i dels homes que van fer *Mirador*, la *Revista de Catalunya*, *La Publicitat*, etc. Hem sentit aquesta mort com una mutilació i una ofensa. A més era un punt d'equilibri, d'unió i de referència per a tantes coses! (Barcelona, 26-XII-66)

És precisament per la voluntat de fixar el conjunt «de mons» que, després de la guerra, semblen fragmentats i desarticulats que Manent proposa a Riera («perdoneu el paternalisme», s'excusa) que no se centri exclusivament a escriure novel·les:

Hi ha un gènere que va essent cada vegada més estimat i amb pocs conreadors que és allò que en Molas en diu «literatura narrativa no imaginativa». ¿Per què no assageu un reportatge-llibre, uns records d'una època concreta, una incursió a la història de l'exili? Crec que fóra important que la novel·la no us abassegués massa. (Barcelona, 17-XI-68)

Val a dir que no pica en ferro fred, atès que un any abans Riera escriu, a propòsit d'una trobada amb Dalmau Costa, sobre la necessitat de «fixar» les persones culturalment rellevants, especialment quan la seva producció no es troba sinó en forma dispersa: «A propòsit d'això em deia: “Admiràvem molt en Just Cabot, per exemple, però, què queda, del que va escriure?” Teniu raó en dir que hauria de deixar unes memòries. Ja fa anys que li ho dic, però està sempre molt enfeinat» (Mèxic, 29-V-67).

Són, aquestes, preocupacions relatives a una cultura que ha perdut els vincles i la continuïtat natural, i no només a causa de l'exili. La necessitat de prosseguir porta Manent, per exemple, al paper de guia de les noves generacions:

[...] ahir vaig ésser dues hores i mitja a casa en Duran i Sanpere amb tres joves de menys de vint anys. Volen conèixer els prohoms del país i els he de fer de cicerone. La conversa, les anècdotes i l'alliçonament van resultar immillorables. Contrastant el present amb el passat aquests joves amics van perfect-se. Fa unes setmanes havíem vist l'Oliver, i abans en Pla, etc. Ara volen veure gent de la generació Calders-Sales. Això és un dels aspectes de la tasca, de lligam i convivència, que en dic jo, i que tan bé feia en Tasis i que ara, tots plegats, hem anat suplint com podem. (Barcelona, 30-VI-69)

La mateixa voluntat d'articular persones, voluntats i nuclis culturals presideix les seves consideracions sobre l'anomenat «diàleg», paral·leles a les que, en la mateixa carta, fa saber a Riera a propòsit de *Pont Blau*:

I la vostra revista, donant fe de vida i procurant establir aquest pont damunt la mar, dóna ja un altre exemple als tebis, als mandres o als desenganyats. Però el seu lema d'unitat de les terres de llengua catalana dóna encara més força a la seva posició i prepara el camí per a l'única solució dels nostre problema que és Catalunya dins una federació europea. (Barcelona, 19-XI-53)

I presideix, també, la seva satisfacció pel retorn de Riera: no parla tant de les compensacions personals que pot comportar la repatriació després de tants anys (és això el que les cartes tenen de preciosos: expliciten caràcters encara que ningú no parli aquí d'intimitats) com del «balanç», en guanys i pèrdues, que aquest fet significarà, globalment, en termes culturals:

Al final em reserveu una bona notícia: la vostra incorporació al país per la primavera vinent. Crec que és important que un home com vós mireu d'ocupar el màxim de terreny que ocupava en Tasis (encara que el nostre amic era un cas d'ubiquïtat i s'entregava massa, i li va costar car). La gent de la vostra generació necessita algú, no massa absorbit, que el lligui amb les altres generacions i alhora els doni una certa cohesió. De vegades és un problema d'iniciatives i d'imaginació. L'únic aspecte negatiu és que a fora es notarà el vostre buit i cada vegada hi ha menys persones «enteses» de tot allò que s'ha d'entendre. (Barcelona, 17-XI-68)

Aquest programa topa, però, almenys durant un temps, amb una evidència que ha caracteritzat, des de sempre, la vida dels exiliats de llarga durada, que afecta la mateixa noció de «desplaçament» i que Riera acaba confessant: «Fa un any que hi vaig tornar, he rebut moltes atencions dels amics i els entrebancs han estat mínims, però així i tot, *no me hallo*, com diuen els mexicans» (Pineda de Mar, 25-VIII-70).

Un altre centre d'interès de l'epistolari és el relatiu a projectes molt concrets: les vicissituds de la publicació del número 106 de la *Revista de Catalunya* (la mort de Tasis el va fer passar a Mèxic) amb les preocupacions per la seguretat dels seus promotors a Barcelona («és millor no esmentar el nom de Molas ni el meu» adverteix Manent); el paper nuclear de Dalmau Costa, autèntica llançadora entre

l'exili i l'interior, en molts d'aquests projectes (vegeu la carta de Riera de 29-V-67, on s'explica vicàriament el dinar de Costa amb Manent, Cahner i Molas). A més de les curiositats d'època derivades de tot aquest moviment, com cartes reexpedides des de Barcelona, que acaben arribant dins una revista, adreçada a l'àvia de Manent, que es deia *El granito de arena*, editada a Huelva (revistes «de monges», diu aquest).

I, entre els projectes, els relatius a qüestions estrictament literàries, com l'elaboració de l'article conjunt (dels dos corresponsals) «Literatura catalana en el exilio», publicat al volum VI de la magna obra dirigida per José Luis Abellán, *El exilio español de 1939* (recollit a l'*Annex*, una idea excel·lent); les consideracions de Riera sobre els escriptors a Mèxic (l'estat de la qüestió de la carta de 3-I-62, per exemple); la valoració d'Odó Hurtado, avui tan oblidat; sobre treballs inacabats: Riera projectava, paral·lelament al llibre sobre «una dotzena de catalans destacats» (finalment, *Nou obstinats*), una història dels camps de concentració francesos, i hi havia començat per persones internades a Argelers i al Barcarès (Pineda, 23-III-70). O sobre els reeixits, com el comentari a propòsit de *Joc de xocs*:

El meu llibre tracta de la vida d'uns quants refugiats catalans a Mèxic, i encara que d'altres —Calders, Ferran de Pol, Hurtado— hagin tractat el tema, aquest té molta corda; cadascú coneix el seu Mèxic i cadascú té la seva posició. Trenta anys de refugiats catalans en una ciutat com aquesta ofereixen facetes que, multiplicades pel nombre d'observadors, fa el que us dic: que el tema tingui molta corda. (Mèxic, 28-IV-69)

Especialment importants són les notícies de primera mà sobre el mètode Riera:

Treball regularment, però no fins al punt de la fatiga i com que em diverteix escriure el que escric, no em resulta pesat. Cal que tingueu en compte que aquestes novel·les les escric a base de fitxes acumulades en el curs dels anys. No he de forçar gaire la imaginació. És clar que sobre la marxa modifico, afegeixo, amplio. (Mèxic, 29-V-67)

Aquest procediment de les «fitxes» és molt significatiu per a entendre una part de la història literària del país als anys seixanta. Sobretot si es combina amb el tractament —que l'escriptor notifica a la mateixa carta— dels «problemes d'adaptació dels refugiats catalans a l'ambient de Mèxic». Afegeix: «En un altre llibre que està a mans de l'amic Molas insisteixo en aquest tema.» La resposta de Molas, transcrita a la nota 5 de la pàgina 62, contribueix notòriament a explicar-nos, més enllà de tòpics i prejudicis, la vinculació de Molas i Castellet amb els autors del Realisme Històric i la funció que la proposta teòrica dels crítics va exercir sobre alguns escriptors.

Molt són, doncs, els interessos que desperta aquest epistolari, pulcrament editat, amb uns annexos del tot oportuns i una anotació molt meritòria que és, amb tot, una mica desigual. Hi ha notes excel·lents, que constitueixen petites monografies amb material inèdit creuat; les que descobreixen personatges força desconeguts (com Enric Bellprat, de la relativament minoritària colònia establerta a Suïssa, o Pau de Ballester, doctor en teologia i catedràtic de grec clàssic a la UNAM, assassinat mentre oficiava un acte religiós). Però n'hi ha d'altres, algunes referides a plataformes culturals (*Mirador*, nota 7, p. 41) o a escriptors (Carles Riba, Salvador Espriu) que resulten una mica pobres (si no s'esmenta tota l'obra, potser caldria dir «entre d'altres llibres de poemes», per exemple; tampoc no sembla oportú liquidar l'obra en prosa d'Espriu amb l'expressió «narrador sarcàstic i pessimista», nota 7, p. 18). Potser hauria estat millor, en aquests casos, si es creu necessària l'anotació, remetre als diccionaris de literatura. Hi ha, mala jugada de les noves tecnologies, alguna nota repetida (nota 2 p. 173, relativa a Ferran Cuito, repetició exacta de la nota 18 de la p. 33); d'altres queden una mica curtes: la nota 2 de la p. 37, dedicada a Joaquim Molas, és insuficient atesa la importància del personatge en el conjunt de l'epistolari.

Però bé, això són coses menors. El llibre té un gran interès i conté, a més, un regal-sorpresa: en una carta a Riera (s. d., tardor 1970), Manent adjunta sis holandesos que diu que li ha «conjugminat» en resposta a una seva demanda. Es tracta d'una autobiografia breu, d'un caràcter narratiu molt vivaç i d'una

sinceritat desacomplexada, on explica els seus antecedents familiars i, entre d'altres coses, la seva versió de l'entrada de les tropes franquistes des de Ca l'Herbolari de Viladrau. Una perla.

Maria CAMPILLO
Universitat Autònoma de Barcelona

Regiment de preservació de pestilència (1348). Jacme d'Agramont. Transcripció i estudi lingüístic: Joan VENY. Introducció: Francesc CREMADES. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015, 111 p. (Col·lecció Scripta, 7).

Res és més útil per al coneixement de la llengua d'èpoques passades, de quan no hi havia encara enregistraments sonors, que la publicació i anàlisi lingüística de texts de qualsevol temàtica que reflecteixin, en un grau més o menys marcat, trets del parlar col·loquial. Amb aquests texts, i l'anàlisi corresponent, el coneixement que adquirim de la llengua és múltiple: si per una banda podem fer el seguiment dels costums (no se'n poden dir normes, encara) gràfics, considerant cada text com una baula de la cadena gràfica de la llengua (i no en dic ortogràfica perquè l'ortografia és una convenció moderna), per una altra banda els texts ens donen indicis de l'evolució de la llengua i, a més a més, ens donen indicis de les diferències diatòpiques (i a vegades també diastràtiques) que encara avui són manifestes dins l'àrea considerada com a pertanyent a un mateix domini lingüístic (cosa, tanmateix, no fàcilment determinable). Si, a més a més, el text transcrit i estudiat és un text d'un valor important en si mateix pel seu contingut, per allò que explica i no només per com ho explica, aleshores la publicació és un vertader petit tresor per la vàlua cultural global que representa.

I aquest és, precisament, el cas de l'obra objecte d'aquesta ressenya: un text de 1348 valuós per a la història científica catalana, i concretament per a la història de la Medicina, publicat i estudiat pel seu valor lingüístic. I ho és tant, valuós lingüísticament, que aquesta no n'és la primera edició, sinó la tercera, prova que ha estat un text molt ben acollit pels estudiosos de la llengua i, també, pels de la ciència. La primera edició la va fer Joan Veny el 1971, gràcies a la beca «Manuel de Montoliu» que li va concedir la Diputació de Tarragona. La segona va ser el 1998, i s'hi varen incloure aportacions dels historiadors de la Medicina Luis García Ballester i Jon Arrizabalaga. I en aquesta tercera hi ha una introducció d'un altre estudiós de la història de la Medicina, el metge Francesc Cremades.

Aquesta tercera edició és més humil, com a llibre material, més petita, adaptada a les mides estàndard de la col·lecció, però la introducció de Francesc Cremades la fa especialment interessant perquè destaca el valor del text dins la història de la ciència catalana i europea, situa el seu autor i les seves recomanacions dins el context social, científic i cultural de l'època i remarca el seu llenguatge a la vegada culte i planer, perquè a Jacme d'Agramont, catedràtic de Medicina de l'Estudi General de Lleida, li interessava no solament fer arribar les seves recomanacions a altres metges o a personal sanitari, sinó també a les personalitats civils que eren responsables de la salut pública. Aquesta és la principal raó, segurament, que no escrigués l'obra en llatí i que hi usi una llengua fàcil, amb expressions populars del seu entorn immediat.

L'anàlisi lingüística de Joan Veny en aquesta nova edició del *Regiment* és més sintètica que no ho era en la primera. Segurament deu haver considerat que amb aquesta presentació més concisa, de redacció més simple, l'estudi quedava igualment ben explicat i complet, però a parer d'aquest modest ressenyador tal com està és massa simplificat; feia de més bon llegir i entendre, i pareixia un treball més complet, la redacció primera, amb més explicacions. No hi ha, per exemple, el capítol dedicat a la grafia; i en el vocalisme tònic, en parlar de la *a* de *jaure* i *naxen*, es limita a dir que la *a* es manté, sense cap explicació, ben diferent del raonament de la primera edició...¹ No m'hi allargaré amb exemples, perquè

1. No conec la segona edició, encara que, per les referències que s'hi fan, intuec que de contingut és igual a la primera.